

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ȘTIINȚE ECONOMICE ȘI GESTIUNEA AFACERILOR**

TEZĂ DE DOCTORAT

- REZUMAT -

ANALIZA COMPORTAMENTULUI CONTRIBUABILILOR SUB IMPACTUL MODIFICĂRII POLITICII FISCALE

**Conducător științific:
Prof.univ.dr. Ioan BĂTRÂNCEA**

**Doctorand:
Ramona-Anca NICHITA**

**Cluj-Napoca
2012**

CUPRINS REZUMAT

CUPRINSUL TEZEI DE DOCTORAT	3
CUVINTE CHEIE.....	5
INTRODUCERE.....	5
STRUCTURA TEZEI DE DOCTORAT.....	8
<i>SINTEZA CAPITOLULUI 1</i>	<i>8</i>
<i>SINTEZA CAPITOLULUI 2</i>	<i>10</i>
<i>SINTEZA CAPITOLULUI 3</i>	<i>17</i>
<i>SINTEZA CAPITOLULUI 4</i>	<i>19</i>
<i>CONCLUZII</i>	<i>32</i>
DISEMINAREA REZULTATELOR CERCETĂRII.....	38
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ	40

CUPRINSUL TEZEI DE DOCTORAT

LISTĂ TABELE	5
LISTĂ FIGURI	7
LISTĂ ABREVIERI	9
INTRODUCERE	10
1 FISCALITATE, POLITICĂ FISCALĂ, AUTORITĂȚI FISCALE	15
1.1 FISCALITATE - DEFINIRE, CONCEPTE, TAXONOMIE	15
1.1.1 SCURT ISTORIC AL FISCALITĂȚII	15
1.1.2 TIPOLOGIA PRELEVĂRILOR FISCALE	17
1.2 POLITICA FISCALĂ - DEFINIRE, CONCEPTE, OBIECTIVE, PRINCIPII, TAXONOMII	24
1.2.1 POLITICA FISCALĂ – ASPECTE GENERALE	24
1.2.2 LOCUL ȘI ROLUL POLITICII FISCALE ÎN CADRUL POLITICILOR MACROECONOMICE	35
1.2.3 ASPECTE ALE POLITICII FISCALE ÎN ROMÂNIA	41
1.3 AUTORITĂȚILE FISCALE	45
2 COMPORTAMENTUL CONTRIBUABILILOR: CLASIFICARE, FACTORI DE INFLUENȚĂ ȘI MODELE DE ANALIZĂ	48
2.1 COMPORTAMENTUL FISCAL AL CONTRIBUABILILOR – MĂSURĂ DE RAPORTARE LA POLITICA FISCALĂ	48
2.2 FACTORI DE INFLUENȚĂ AI COMPORTAMENTULUI FISCAL	56
2.2.1 FACTORI ECONOMICI	56
2.2.2 FACTORI POLITICO-LEGISLATIVI	59
2.2.3 FACTORI SOCIO-PSIHOLOGICI	65
2.2.4 MORALITATEA FISCALĂ	68
2.2.5 FACTORI NEUROLOGICI	73
2.3 MODELE ALE COMPORTAMENTULUI CONTRIBUABILILOR	79
2.3.1 MODELE ECONOMICE	79
2.3.2 MODELE BEHAVIORISTE	89
3 PARTICULARITĂȚI ALE SISTEMELOR FISCALE, POLITICII FISCALE ȘI RELAȚIEI CONTRIBUABILI - AUTORITĂȚI FISCALE LA NIVEL GLOBAL	101
4 STUDII EMPIRICE PRIVIND COMPORTAMENTUL CONTRIBUABILILOR SUB IMPACTUL MODIFICĂRII POLITICII FISCALE	205
4.1 STUDIU PRIVIND PERCEPȚIA CONTRIBUABILILOR ASUPRA EFICIENȚEI POLITICII FISCALE ÎN ROMÂNIA.....	206
4.1.1 EFICIENȚA POLITICII FISCALE.....	206
4.1.2 METODOLOGIE UTILIZATĂ.....	207
4.1.3 REZULTATE	208
4.1.4 CONCLUZII	220
4.2 ARE PERCEPȚIA PRIVIND EFICIENȚA POLITICII FISCALE VREUN IMPACT ASUPRA CONFORMĂRII FISCALE? REZULTATE ALE UNUI JOC FISCAL EXPERIMENTAL	222
4.2.1 METODOLOGIE UTILIZATĂ.....	222
4.2.2 REZULTATE	225
4.2.3 CONCLUZII	232
4.4 INSPECTORI EFICIENȚI SAU INEFICIENȚI? CONFORMAREA FISCALĂ PRIN PRISMA PUTERII AUTORITĂȚILOR FISCALE ȘI A ÎNCREDERII ÎN AUTORITĂȚI: STUDIU PRIVIND PERSOANELE FIZICE AUTORIZATE DIN ROMÂNIA	254
4.4.1 METODOLOGIE UTILIZATĂ.....	254
4.4.2 REZULTATE	255

4.4.3 CONCLUZII	259
5 CONCLUZII	261
BIBLIOGRAFIE.....	269
ANEXE.....	292

CUVINTE CHEIE

contribuabil, politică fiscală, eficiență, principii de impunere, obligații fiscale, conformare fiscală, conformare voluntară, conformare silită, neconformare fiscală, evaziune fiscală licită, fraudă fiscală, modele de comportament, modelul „pantei alunecoase”, încredere în autorități, puterea autorităților, sisteme fiscale, moralitate, neuroeconomie, studiu empiric intercultural, joc fiscal experimental, analiză de covarianță, analiză de mediere.

INTRODUCERE

Fiind de-a lungul timpului investigat, abordat și analizat din perspectivă pur rațională, lipsită de orice emoție ori sentiment, domeniul financiar dobândește tot mai mult în literatura de specialitate un caracter interdisciplinar, prin „parteneriate” pe care le încheie cu domeniul psihologic, sociologic, politic, juridic, medical. Rezultatele acestor studii financiare interdisciplinare sunt pe cât de spectaculoase, pe atât de ofertante. Un astfel de rezultat este comportamentul fiscal care, îmbinând abordări de ordin economic, financiar, psihologic sau chiar neurologic, își trasează propriile granițe și își cere justificat dreptul de a nu mai fi considerat un domeniu de frontieră ci mai curând unul de sine stătător, așezat pe un teritoriu științific propriu, definit prin noi concepte, elaborări teoretice și validări empirice.

Motivația alegerii temei de cercetare

Alegerea temei este motivată de importanța crescândă a subiectului conformării fiscale, cu precădere în momente în care guvernele confruntate cu reduceri bugetare masive trebuie să gestioneze fondurile publice limitate colectate prin intermediul sistemului fiscal. Pornind de la aceste realități, autoritățile guvernamentale sunt nevoite să identifice modalități de asigurare a bunurilor publice și bunăstării cetățenilor prin creșterea nivelelor de conformare fiscală. Pentru îndeplinirea acestui deziderat, este necesar ca autoritățile să ia în considerare varietatea

factorilor care influențează conformarea fiscală și modul în care contribuabilii răspund la modificările politicii fiscale.

Stadiul actual al cunoașterii în domeniu

Aspectele teoretice și practice referitoare la conceptele de fiscalitate, politică fiscală, principalele categorii de obligații fiscale, principiile și obiectivele politicii fiscale, rolul autorităților fiscale sunt ilustrate în lucrarea de față prin intermediul unor autori din literatura de specialitate internațională precum Adams (1994), Allais (1989), Alesina și Perotti (1996), Arnone, Laurens, Segalotto și Sommer (2007), Dwivedi (2010), Easterly și Rebelo (1993), Hillman (2003), James (1998), Kopits și Symansky (1998), Morris și Lonsdale (2004), Musgrave și Musgrave (1973), Samuelson și Nordhaus (2001), Shaw (1971), Smith (1875), Smithies (1949), Torgler (2007), Whitehead (1997). Aceste aspecte sunt abordate și în literatura de specialitate din România, în scrierile unor autori precum Bătrâncea (2009), Corduneanu (1998), Florescu, Coman și Bălașa (2005), Inceu (2005), Manolescu (1997), Mara (2010), Moraru, Nedelescu, Stănescu și Preda (2007), Mutașcu (2006), Tulai (2003) sau Zaharia (2002).

Tipologia comportamentului fiscal al contribuabililor este prezentată prin prisma elaboratelor unor autori precum Elffers, Weigel și Hessing (1987), Franzoni (2000), Kirchler (2007), Kirchler, Hoelzl și Wahl (2008), James și Alley (2002), Sandmo (2003), Torgler și Schaltegger (2005), Webley (2004). Prezentarea factorilor care modelează comportamentul fiscal al contribuabililor se realizează de asemenea din perspectivă multiplă, în funcție de natura factorilor:

- *economică*: Allingham și Sandmo (1972), Alm, Sanchez și de Juan (1995), Becker (1968), Clotfelter (1983), Fjeldstad & Semboja (2001), Gordon (1989), Guala și Mittone (2005), Lin și Yang (2001), Park și Hyun (2003), Pommerehne și Weck-Hannemann (1992), Srinivasan (1973), Yitzhaki (1974);
- *politico-legislativă*: Bird și Oldman (1990), Blumenthal și Christian (2004), Clark (2006), Cooper (1993), Cussons (2007), James (1998, 2008), Lehmann (1995), Lewis (1992), Owens și Hamilton (2004), Schmolders (1960), Song și Yarbrough (1978), Spicer și Lundstedt (1976);

- *socio-psihologică*: Azjen (1993), Braithwaite (2003), Eagly și Chaiken (1993), Kirchler (2007), Lewis (1978), Orviska și Hudson (2002), Porcano (1988), Porschke și Witte (2002), Schmolders (1960);
- *morală*: Alm (2011), Alm și Torgler (2006), Barone și Mocetti (2011), Braithwaite și Ahmed (2005), Dell'Anno (2009), Feld și Frey (2002), Feld și Tyran (2002), Torgler (2005), Torgler și Murphy (2004), Torgler și Schneider (2007, 2009), Torgler și Werner (2005);
- *neurologică*: Bechara și Damasio (2005), Camerer, Loewenstein și Prelec (2004, 2005), Chorvat (2007), Coricelli, Dolan și Sirigu (2007), Damasio (1994), Glimcher *et al.* (2009), Krajbich *et al.* (2009), Park și Zak (2007), Schultz (2008), Zak (2012), Zak, Kurzban și Matzner (2004).

În ceea ce privește modelele de comportament fiscal (economice, behavioriste), acestea sunt prezentate potrivit opiniilor exprimate de Allingham și Sandmo (1972), Alm și Torgler (2011), Becker (1968), Braithwaite (2003), Choudhury (2008), Cowell (1981), Engel și Hines (1994), Kirchler (2007), Kirchler, Hoelzl și Wahl (2008), Morris și Lonsdale (2004), Pencavel (1979), Popescu (2002), Sandmo (1981), Slemrod (1992), Srinivasan (1973), Yaniv (2009) sau Yitzhaki (1974).

Mulțumiri

Cercetarea a fost susținută de:

Investește în oameni !

FONDUL SOCIAL EUROPEAN

Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013

Axa prioritară 1. Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere

Domeniul major de intervenție 1.5. Programe doctorale și postdoctorale în sprijinul cercetării

Contract nr: POSDRU/88/1.5/S/60185: „STUDII DOCTORALE INOVATIVE ÎNTR-O SOCIETATE BAZATĂ PE CUNOAȘTERE”; Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România.

STRUCTURA TEZEI DE DOCTORAT

Teza de doctorat cu titlul „**Analiza comportamentului contribuabililor sub impactul modificării politicii fiscale**” este structurată în 5 capitole, urmărind printr-un demers logic analizarea relației dintre comportamentul contribuabililor și autoritățile fiscale precum și raportarea acestei relații la modificarea politicii fiscale.

SINTEZA CAPITOLULUI I

FISCALITATE, POLITICĂ FISCALĂ, AUTORITĂȚI FISCALE

Motto: „*Viziunea guvernului asupra economiei ar putea fi sintetizată în câteva fraze scurte: Dacă funcționează, taxează-o. Dacă va continua să funcționeze, reglementează-o. Iar dacă nu mai funcționează, subvenționează-o*”.

(Ronald Reagan, președinte SUA)

Fiscalitatea este un subiect care aproape neîncetat stârnește controverse, exuberanță și patimi, care adesea dezbină adepții ai aceluiași ideologii politice și care, uneori, apropie partizani ai doctrinelor economice diametral opuse. Cu toate acestea, societatea modernă nu poate supraviețui în lipsa obligațiilor fiscale și mai ales a onorării lor, căci, după cum afirma Franklin D. Roosevelt, „impozitele sunt, până la urmă, obligații pe care le plătim pentru privilegiile de care beneficiem ca membri ai unei societăți organizate”.

Principalele categorii de obligații fiscale sunt *impozitul*, *taxa* și *contribuția*. Deosebirea dintre taxă și impozit rezidă în faptul că, în cazul taxei, există o contraprestație imediată din partea reprezentanților statului, pe când achitarea impozitului nu este urmată de un beneficiu imediat. Deosebirea dintre contribuție și impozit constă în faptul că destinația contribuției este stabilită încă înainte de colectarea ei, în vreme ce destinația impozitului nu se cunoaște de la început, acesta fiind repartizat după procesul de colectare.

Dintre toate obligațiile fiscale, impozitul în bani reprezintă cel mai vechi element de finanțe. Piatra de la Rosetta (faimosul artefact arheologic) ilustrează prin intermediul pictogramelor primele informații despre sistemul fiscal al Egiptului Antic și natura relației dintre contribuabili și autoritățile fiscale egiptene. Pe lângă obiectivul fundamental de mobilizare a

resurselor financiare la bugetul de stat în vederea finanțării cheltuielilor publice, impozitul exercită influență asupra cererii de bunuri și servicii. Mai exact, acesta are rol de pârghie economică în stimularea sau descurajarea consumului unor anumite categorii de bunuri și servicii.

În funcție de criteriile luate în considerare, impozitele pot fi: directe/indirecte; reale (obiective)/personale (subiective); taxe generale de consumație/taxe speciale de consumație; pe venit/avere/consum; centrale/locale. În ceea ce privește modalitățile de prelevare, există cote de impunere *în sumă fixă și procentuale*. A doua categorie cuprinde cote *proporționale, progresive și regresive*.

Politica fiscală este instrumentul prin care se colectează resurse la bugetul statului și se ajustează nivelul cheltuielilor în vederea monitorizării și influențării economiei naționale. Obiectivele generale ale politicii fiscale sunt: alimentarea bugetului cu resurse financiare necesare îndeplinirii funcțiilor statului; stabilizarea economiei; reglarea economiei și redresarea creșterii economice.

Ca parte integrantă a sistemului fiscal, autoritățile fiscale monitorizează activitatea economică a persoanelor fizice și juridice, iar obiectivul lor primordial este colectarea cu maximă eficiență (costuri cât mai scăzute) a obligațiilor fiscale. Dezideratul poate fi obținut prin crearea unui mediu de cooperare în care toate persoanele fizice și juridice aflate sub incidența legii să își onoreze obligațiile fiscale.

SINTEZA CAPITOLULUI 2

COMPORTAMENTUL CONTRIBUABILILOR: CLASIFICARE, FACTORI DE INFLUENȚĂ ȘI MODELE DE ANALIZĂ

Motto: „Îmi place să plătesc impozite. Cu ele îmi cumpăr nivelul de civilizație”.

(*Oliver Wendell Holmes Jr., jurist la Curtea Supremă SUA*)

În peisajul extrem de complex și de cele mai multe ori prea rafinat pentru a fi înțeles al sistemului fiscal, partenerul nemijlocit al autorităților fiscale este sau ar trebui să fie contribuabilul. Care sunt categoriile de contribuabili în contextul economiei actuale? Care sunt motivele pentru care modelele economice clasice eșuează în anticiparea comportamentului fiscal și în înțelegerea necesității de a integra în cadrul lor factori economici și socio-psihologici? Care sunt rațiunile pe baza cărora guvernele și autoritățile fiscale ar trebui să ia în considerare factorii de influență ai comportamentului fiscal și aceste modele în cadrul procesului de elaborare a politicilor fiscale? Acestea sunt întrebări la care Capitolul 2 își propune să ofere răspuns.

Comportamentul fiscal al contribuabililor – Măsură de raportare fiscală

Contribuabilul este componenta sistemului fiscal asupra căreia se răsfrânge politica fiscală implementată și modificările acesteia. Fie el persoană fizică sau juridică, contribuabilul este obligat prin lege să transfere la bugetul statului o parte din valoarea pe care o creează în urma prestării unei activități. Deși de obicei există foarte multe elemente similare în ceea ce privește înțelegerea noțiunii de „contribuabil”, la nivel mondial fiecare autoritate fiscală stabilește criteriile potrivit cărora un cetățean se încadrează în categoria contribuabililor și, în consecință, trebuie să își achite obligațiile față de stat.

Atunci când un contribuabil se raportează la nivelul obligațiilor fiscale stabilite prin intermediul politicii fiscale, pot rezulta două tipuri de comportament fiscal: *conformare* și *neconformare fiscală*. Potrivit lui Franzoni (2000: 55), contribuabilii trebuie să îndeplinească simultan patru condiții pentru a se conforma legislației fiscale în vigoare: 1) raportarea în totalitate a bazei de impunere; 2) determinarea corectă a obligațiilor fiscale; 3) depunerea la timp a declarațiilor fiscale; 4) plata la timp a sumelor datorate. Orice derogare de la aceste condiții rezultă într-un comportament de neconformare fiscală.

În ceea ce privește comportamentul de conformare, potrivit autorilor Kirchler, Hoelzl și Wahl (2008), calitatea acesteia diferă atunci când se iau în considerare *încrederea în autoritățile statului și puterea autorităților*. Pe de-o parte, încrederea este un predictor pentru *conformarea voluntară* („voluntary compliance”), care este obținută fără constrângere, pe baza disponibilității contribuabililor de a acționa în interesul celorlalți și de a-și face datoria de cetățeni ca răspuns la credibilitatea autorităților. Pe de altă parte, puterea este un predictor pentru *conformarea impusă sau silită* („enforced compliance”) care este obținută prin intermediul strategiilor de constrângere (control fiscal, amenzi) utilizate de autoritățile fiscale pe fondul aversiunii contribuabililor față de risc și amenzi. Potrivit literaturii de specialitate, comportamentul de conformare se referă atât la respectarea literei, cât și a spiritului legii (James & Alley, 2002).

În aceeași ordine de idei, neconformarea fiscală cuprinde două tipuri de comportament: *evaziunea fiscală licită și fraudă fiscală*. Deși ambele tipuri generează același rezultat, i.e., neplata obligațiilor fiscale, între ele există diferențe din punct de vedere legal¹ în majoritatea țărilor. *Evaziunea fiscală licită* presupune utilizarea breșelor legislative în vederea diminuării obligațiilor fiscale, în consecință este legală datorită faptului că respectă litera legii (James & Alley, 2002; Webley, 2004). *Frauda fiscală* înglobează acte de încălcare deliberată a legislației în vigoare cu scopul reducerii obligațiilor fiscale (Elffers *et al.*, 1987). Aceasta implică acte de omisiune (e.g., neraportarea anumitor venituri) sau comisiune (e.g., raportarea ilegală a unor cheltuieli personale drept cheltuieli de afaceri) și atrage după sine urmărirea în instanță și amenzile (Kirchler, 2007: 22), deoarece încalcă atât litera cât și spiritul legii.

Factori de influență ai comportamentului contribuabililor

Determinanții care influențează comportamentul contribuabililor sunt de natură:

- *economică*: probabilitatea de control fiscal, amenzile, cotele de impunere, venitul;
- *politico-legislativă*: complexitatea legislației fiscale, instabilitatea reglementărilor legislative, reglementarea excesivă;

¹ Cu toate că legislația română în vigoare (Legea nr. 241/2005) nu face distincție între evaziunea fiscală licită și fraudă fiscală, pentru a respecta acuratețea datelor referitoare la sistemele fiscale din alte state, în continuare sintagma „evaziune fiscală licită” va traduce sintagma anglo-saxonă „tax avoidance”, iar sintagma „fraudă fiscală” pe cea de „tax evasion”.

- *socio-psihologică*: atitudinile, normele, percepțiile, posturile motivaționale, încrederea în autoritățile fiscale, puterea autorităților fiscale;
- *morală*: motivația intrinsecă de a plăti obligațiile fiscale;
- *neurologică*: stări fizice corespunzătoare emoțiilor, hormoni precum oxitocina, serotonina.

Modele ale comportamentului contribuabililor

Analiza oricărui tip de comportament economic nu poate debuta fără a lua în calcul modelul teoretic al lui *homo oeconomicus*, prototipul agentului economic rațional lansat în 1759 de către Adam Smith în lucrarea *Theory of Moral Sentiments*.

Modelele de comportament fiscal abordate în teza de doctorat sunt cele *economice* și *behavioriste*. Modelele *economice* au ca punct de pornire modelul clasic de fraudă fiscală privind venitul propus de Allingham și Sandmo (1972), care atribuie contribuabililor ipoteza raționalității perfecte și stipulează faptul că, în vederea creșterii nivelului conformării fiscale, sancțiunea trebuie aplicată la venitul nedeclarat. Neajunsurile modelului clasic sunt soluționate odată cu recomandarea lui Yitzhaki (1974) de aplicare a sancțiunii la impozitul neplătit. Intervenția lui Yitzhaki generează însă predicții neașteptate (i.e., nivelul conformării crește odată cu creșterea cotei de impunere) aflate în contradicție cu rezultatele empirice ori cu realitatea economică.

Dezvoltate în urma unor ample cercetări empirice și construite pe baza determinanților politici și socio-psihologici ai comportamentului fiscal (i.e., atitudini, norme, convingeri, sentimente, caracteristici sociale sau culturale), modelele *behavioriste* vin să întregescă portretul contribuabilului perceput până la apariția lor exclusiv prin prisma raționalității perfecte. Cele mai cunoscute sunt modelul „pantei alunecoase”, modelul Australian Taxation Office și modelul New Zealand Inland Revenue.

Modelul „pantei alunecoase” („slippery slope framework”) (Fig. 2.6) propus de Kirchler, Hoelzl și Wahl (2008) abordează comportamentul fiscal prin intermediul a două dimensiuni, *încrederea în autorități* și *puterea autorităților*. *Încrederea în autorități* este definită drept „opinia generală a indivizilor și grupurilor sociale potrivit căreia autoritățile fiscale sunt binevoitoare și acționează în beneficiul binelui comun”, iar *puterea autorităților* drept

„percepția contribuabililor privind potențialul agenților fiscali de a detecta fraude fiscale și de a o sancționa” (Kirchler, Hoelzl & Wahl, 2008: 212). În funcție de aceste dimensiuni, calitatea conformării diferă: *conformarea voluntară* se obține prin creșterea nivelului încrederii în autorități; *conformarea impusă* sau *silită* se obține prin creșterea nivelului puterii autorităților.

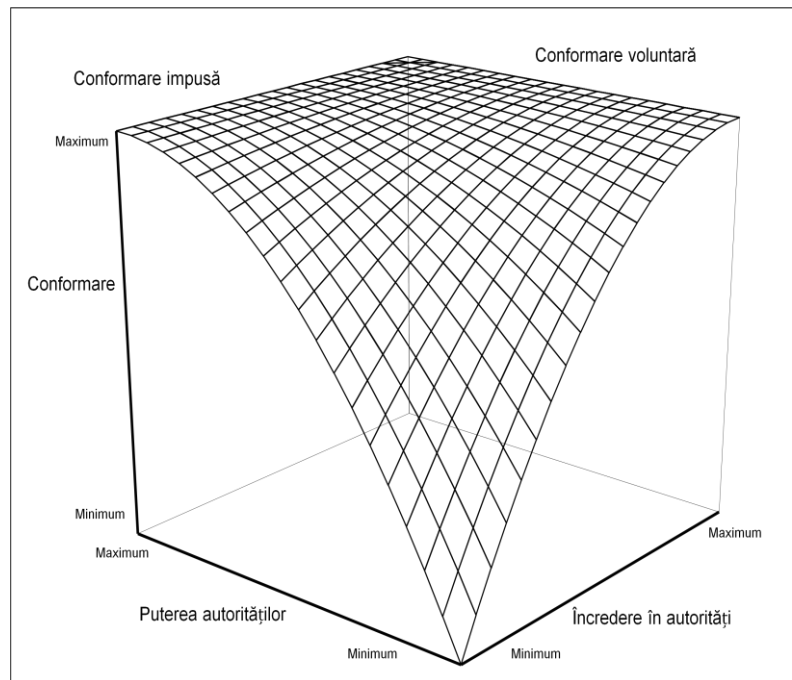

Figura 2.6 Modelul „pantei alunecoase” („slippery slope framework”)

(Sursa: Kirchler, Hoelzl & Wahl, 2008: 212)

Potrivit modelului, relația dintre contribuabili și autoritățile fiscale poate fi caracterizată de *antagonism* sau *sinergism*. În cazul climatului *antagonist*, autoritățile fiscale percep contribuabilii drept indivizi raționali care vizează maximizarea beneficiilor și care sunt dispuși să se sustragă de la plata obligațiilor fiscale ori de câte ori există oportunitatea. Prin urmare, autoritățile fiscale se comportă asemenea unor „polițiști” și tratează contribuabilii asemenea unor potențiali „infractori”. La rândul lor, contribuabilii se simt persecutați și resping acțiunile autorităților fiscale; mai mult, numeroși contribuabili se angrenează în fapte de fraudă fiscală. Climatul *antagonist* este caracterizat de lipsa încrederii și este gestionat prin intermediul „paradigmei constrângerii” (Alm & Torgler, 2011), cu alte cuvinte se încearcă eliminarea fraudei fiscale prin controale fiscale frecvente și sancțiuni drastice. În cadrul climatului bazat pe *sinergie* predomină respectul reciproc și încrederea, iar autoritățile fiscale adoptă o atitudine de tip „serviciu-client” față de contribuabili. La rândul lor, contribuabilii

sunt mai puțin înclinați spre fraudă fiscală și se conformează voluntar la plata obligațiilor fiscale.

Necesitatea existenței unei relații de *încredere* între contribuabili și autoritățile fiscale, prin urmare crearea unui climat bazat pe sinergie, este susținută de rațiuni cât se poate de practice: implementarea unui sistem bazat în totalitate pe constrângerea contribuabililor la plata obligațiilor fiscale este extrem de costisitoare și nu poate avea succes decât dacă „există un agent fiscal sub patul fiecărui contribuabil” (Torgler & Schaltegger, 2005: 2). În plus, foarte multe studii au demonstrat limitele sistemelor fiscale bazate pe constrângere (Graetz & Wilde, 1995; Alm, McClelland & Schulze, 1992; Frey & Feld, 2002). Dezavantajele implementării unor astfel de sisteme sunt dezbătute și de Slemrod (1992: 7) care afirmă: „Din punctul de vedere al colectării impozitelor, este extrem de costisitor să implementezi un regim de constrângere astfel încât, din perspectiva analizei cost-beneficiu, neconformarea să pară neatractivă pentru mulți cetățeni”. Prin urmare, metodele de consolidare și încurajare a devotamentului contribuabililor față de responsabilitățile lor de cetățeni joacă un rol important în procesul de colectare a obligațiilor fiscale.

Australian Taxation Office Compliance Model (ATO)

Studiile empirice axate pe comportamentul fiscal își ating scopul final atunci când rezultatele pe care le raportează sunt aplicate în sistemele fiscale ale economiei reale. Astfel s-a întâmplat în unele state care, după ce au studiat intens natura factorilor de influență ai comportamentului fiscal, au creat modele comportamentale în vederea creșterii conformării fiscale pe termen lung. Unul dintre cele mai cunoscute modele, Australian Taxation Office Compliance Model (ATO), a fost creat la sfârșitul anilor '90 pe baza conceptului de „posturi motivaționale” dezvoltat de Valerie Braithwaite (2003).

Modelul ATO este dovada existenței unei sinergii între cercetarea științifică și practica fiscală. Meritul lui Braithwaite este că teoretizările sale depășesc mediile universitare, angrenându-se în economia reală. Structura modelului ATO reprezintă rezultatul numeroaselor reforme care au avut drept scop promovarea unei culturi de conformare voluntară în rândul cetățenilor. Reformele au debutat de la ideea potrivit căreia strategiile de constrângere, mai exact utilizarea deplină a forței legii, controalele, sancțiunile pecuniare, urmărirea penală etc., sunt metode insuficiente în demersul de creștere a veniturilor fiscale.

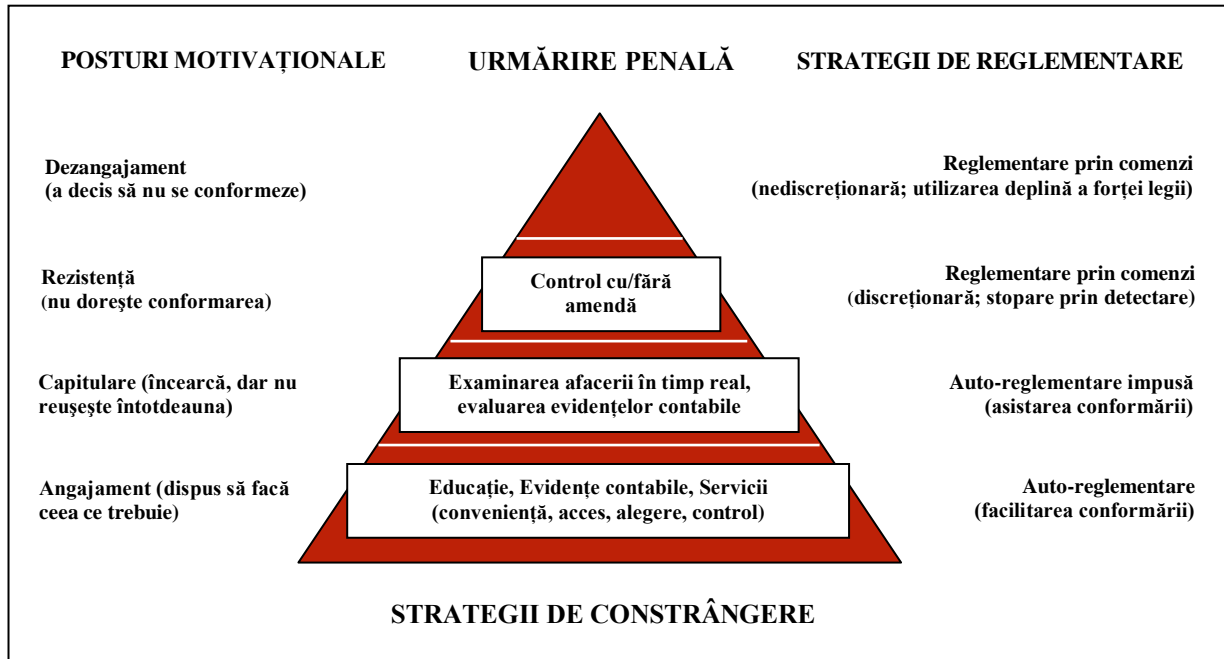

Figura 2.7 Modelul de conformare fiscală Australian Taxation Office (ATO)

(Sursa: adaptată după Kirchler, 2007: 100)

Din cele cinci posturi motivaționale create de Braithwaite, modelul ATO încorporează doar patru („angajament”, „capitulare”, „rezistență”, „dezangajare”), cea de-a cincea postură „joc strategic” fiind parte integrantă a fiecărei posturi luate în considerare.

După cum se poate observa în figura 2.7, fiscul australian recomandă câte o strategie de constrângere și o strategie de reglementare pentru fiecare postură motivațională. Pe măsură ce distanța socială dintre contribuabili și autoritățile fiscale crește, se înăsprește și severitatea acțiunilor întreprinse împotriva neconformării. Prin urmare, autoritățile fiscale au la dispoziție o gamă largă de strategii, de la facilitarea și asistarea conformării, aplicabile în cazul contribuabililor onești, până la utilizarea deplină a forței legii, aplicabile în cazul fraudatorilor.

Modelul New Zealand Inland Revenue

Urmând exemplul Australiei, autoritățile fiscale din Noua Zeelandă (Inland Revenue Service) au dezvoltat la rândul lor un model de conformare fiscală axat pe identificarea tipologiei

factorilor de influență în vederea creșterii conformării pe termen lung. Modelul se poate observa în figura următoare.

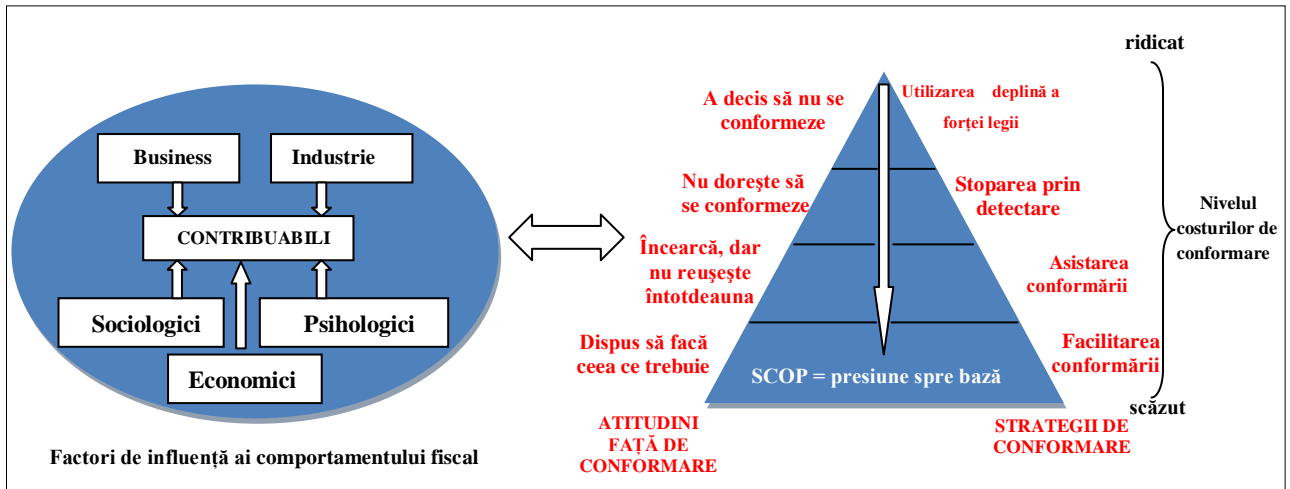

Figura 2.8 Modelul de conformare fiscală al New Zealand Inland Revenue

(Sursa: adaptat după Morris și Lonsdale, 2004)

Modelul autorităților neozelandeze se aseamănă cu modelul ATO și conține un instrument important denumit **BISEP**, acronimul pentru următorii determinanți ai conformării fiscale:

- **Business:** tipul afacerii în care sunt implicați contribuabilii, mărimea și structura afacerii, locația și scopul afacerii;
- **Industrie:** concurența și factorii sezonieri, marjele de profit, gradul de reglementare, infrastructura;
- **Sociologici:** normele grupului din care face parte, vârsta, genul, etnia;
- **Economici:** inflația, ratele dobânzii, cotele de impunere, politicile guvernamentale;
- **Psihologici:** opiniile privind echitatea, corectitudinea, încrederea, atitudinile față de risc.

BISEP a fost creat cu scopul evaluării motivelor care stau în spatele atitudinilor și comportamentelor contribuabililor. Varietatea factorilor generează diferite tipuri de atitudini, în funcție de situațiile cu care se confruntă contribuabilii (Morris & Lonsdale, 2004). Morris și Lonsdale susțin că BISEP oferă explicații privind motivele pe baza cărora oamenii se conformează sau nu, clarifică de ce doar o anumită parte a contribuabililor care nu se conformează aparține vârfului piramidei și de ce contribuabilii nu adoptă întotdeauna aceeași atitudine.

SINTEZA CAPITOLULUI 3

PARTICULARITĂȚI ALE SISTEMELOR FISCALE, POLITICII FISCALE ȘI RELAȚIEI CONTRIBUABILI - AUTORITĂȚI FISCALE LA NIVEL GLOBAL

Motto: „*Gândește global, acționează local.*”

(René Dubos, microbiolog)

Capitolul 3 tratează diferite aspecte referitoare la sistemul fiscal și relația contribuabili-autorități fiscale în diferite țări. Întrucât gruparea acestor state s-a făcut în funcție de cele două dimensiuni ale modelului „pantei alunecoase”, *încrederea în autorități și puterea autorităților*, printre aspectele abordate se numără nivelul credibilității guvernului în rândul populației, gradul de satisfacție a cetățenilor privind performanțele guvernului, transparența cheltuielilor publice și a legislației fiscale, probabilitatea de control fiscal, strategiile utilizate pentru combaterea fraudei fiscale etc.

Țările au fost selectate în așa fel încât să asigure un grad ridicat de diversitate din punct de vedere economic, politic, cultural, social și religios. Mai exact, au fost vizate următoarele aspecte: nivelul dezvoltării economice (dezvoltate/în curs de dezvoltare); nivelul corupției percepute (foarte corupte/puțin corupte); libertatea economică (libere/captive); sistemul politic (democrație directă/democrație reprezentativă/monarhie constituțională/regim socialist/autonomie administrativă); tipul doctrinei economice (liberală/socială/dirijată), numărul populației (foarte populate/state puțin populate); poziționarea geostrategică (continentală/oceanică); cultura (modernism/tradiționalism); convingerile religioase (creștinism/islamism/budism). De exemplu, s-a acoperit spectrul percepțiilor privind corupția în sectorul public prin includerea atât a unor state foarte corupte (Rusia, Moldova, India, Maroc) cât și a unor state foarte puțin corupte (Suedia, Elveția, Australia).

În urma analizei comparative a sistemelor fiscale din țările incluse în eșantion se pot concluziona următoarele:

➤ Eficientizarea politicii fiscale se realizează prin: creșterea importanței fiscalității directe, reducerea birocrăției în ceea ce privește plata obligațiilor fiscale (i.e., asigurarea unui număr redus de plăți anuale la bugetul public efectuate de o entitate economică, așa cum se întâmplă în state precum Hong Kong, Suedia, Franța; diminuarea numărului de plăți anuale

efectuate de o entitate economică prin cumularea obligațiilor fiscale, cum este cazul Coreei de Sud; introducerea sistemului electronic de plată a obligațiilor fiscale, ca în cazul Coreei de Sud, Marocului, României).

➤ Cele mai eficiente politici fiscale care generează cele mai mari nivele de conformare fiscală sunt implementate în state cu: regim democratic (i.e., în special democrație directă); cetățeni care participă activ la viața politică prin referendumuri; un nivel ridicat al credibilității guvernului; legislație transparentă și stabilă; cetățeni bine informați în ceea ce privește fiscalitatea și utilizarea banului public; funcționari publici mai puțin corupți; metode performante de combatere a fraudei fiscale; exemplele cele mai relevante în acest sens sunt Australia, Austria, Elveția, Germania, Suedia).

➤ *Fiscalizarea muncii* generează o presiune fiscală mare în majoritatea țărilor, cu valori depășind 40% în state precum Brazilia, China, Franța și Italia. În ceea ce privește *impozitul pe profit*, cea mai ridicată presiune fiscală se înregistrează în țările din Africa și America. Luând în considerare *alte impozite*, contribuabilii din India suportă costul cel mai ridicat al conformării fiscale, fiind de asemenea confrunțați cu cea mai stufoasă legislație fiscală primară din lume (9.000 de pagini, potrivit Cussons, 2007).

➤ Metodele de combatere și sancționare a fraudei fiscale implementate sunt printre cele mai diverse, mergând de la survolări cu elicopterul a marilor proprietăți pentru estimarea valorii (Brazilia), clasicele amenzi și perioade de detenție mai scurte sau mai îndelungate (majoritatea statelor), până la pedeapsa capitală (China).

➤ Potrivit raportului *Doing Business 2013*, 4 dintre țările eșantionate, și anume Hong Kong, SUA, Coreea de Sud și Australia, se regăsesc între primele 10 economii ale căror reglementări sprijină cu precădere mediul de afaceri.

SINTEZA CAPITOLULUI 4

STUDII EMPIRICE PRIVIND COMPORTAMENTUL CONTRIBUABILILOR SUB IMPACTUL MODIFICĂRII POLITICII FISCALE

Motto: „Scopul suprem al cercetării științifice este de a acoperi un număr cât mai mare de studii empirice prin deducții logice, pornind de la un număr cât mai mic de ipoteze și axiome.”

(*Albert Einstein, fizician*)

O imagine de ansamblu privind comportamentul contribuabililor poate fi conturată doar prin monitorizarea acestora atât la nivelul percepțiilor (prin anchete pe bază de chestionar), cât și la nivelul acțiunilor (prin jocuri experimentale). Ca parte aplicativă a lucrării, capitolul 4 este o colecție de studii empirice menite să evidențieze impactul modificării politicii fiscale asupra deciziilor de conformare a contribuabililor persoane fizice și juridice.

➤ **STUDIUL PRIVIND PERCEPȚIA CONTRIBUABILILOR ASUPRA EFICIENȚEI POLITICII FISCALE ÎN ROMÂNIA**

Studiul se axează pe analiza unor factori care conturează comportamentul de conformare al contribuabililor și în cele din urmă eficiența politicii fiscale, mai exact percepția contribuabililor privind eficiența politicii fiscale și încrederea lor în această eficiență. Metoda utilizată pentru colectarea datelor a fost ancheta pe bază de chestionar. Persoanele chestionate au fost 210 contribuabili români, bărbați și femei, atât proprietari de afaceri, cât și angajați, studenți la facultăți cu profil economic din cadrul Universității Babeș-Bolyai. Subiecții au fost aleși din rândul studenților cu vârste cuprinse între 18 și 49 de ani, deoarece aceștia aparțin categoriei de contribuabili cu cea mai mare pondere în populația activă din România.

Chestionarul a cuprins întrebări cu răspuns liber și a fost structurat în următoarele patru secțiuni:

- 1) Întrebări demografice de bază (i.e., vârstă, gen, profesie);
- 2) Opinia respondentului cu privire la eficiența politicii fiscale;
- 3) Nivelul de încredere a subiectului în eficiența politicii fiscale;
- 4) Disponibilitatea subiectului de a se conforma la sistemul fiscal.

Rezultate

Rezultatele evidențiază faptul că eficiența politicii fiscale este asociată în mentalul contribuabililor din România în principal cu investițiile în sectorul public (63%) și bunăstarea populației (21%), iar problematici precum transparența, responsabilitatea (8%), echitatea (6%) sau reducerea birocrăției (2%) rămân în subsidiar (Fig. 4.1).

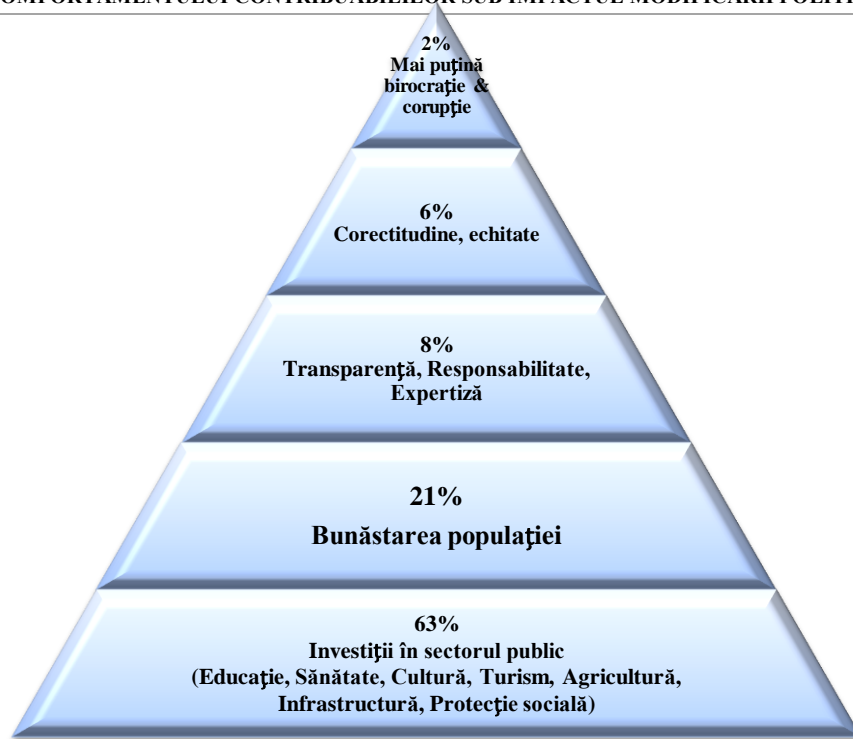

Figura 4.1 Piramida percepțiilor contribuabililor privind eficiența politicii fiscale

(Sursa: date proprii)

Procentul ridicat al celor care asociază eficiența politicii fiscale cu bunurile publice furnizate este o dovadă a faptului că respondenții (având pregătire economică) au o percepție clară asupra rolului pe care fiscalitatea trebuie să îl aibă în orice societate. Pornind de la acest rezultat, se poate concluziona că replicarea studiului în oricare alt stat al Uniunii Europene ar genera rezultate similare cu privire la eficiența politicii fiscale.

Percepția subiecților este un factor psihologic major care influențează comportamentul de conformare, dar nu este nici pe departe singurul. În acest sens, s-a evaluat încrederea contribuabililor în eficiența politicii fiscale. Un aspect interesant derivat din analiză este acela că, în ciuda nivelului mediu scăzut al încrederii în eficiența politicii fiscale (22,2%), care ar declanșa în mod normal un nivel scăzut de conformare, respondenții au declarat că ar plăti în medie 74% din valoarea obligațiilor fiscale. Intențiile de conformare sunt în concordanță cu nivelul de conformare fiscală din România care atinge valoarea de 75%.

Analizând modelele comportamentale ale subiecților bărbați și femei se poate afirma faptul că procentul bărbaților înclinați spre comiterea evaziunii fiscale licite și fraudei fiscale este mult mai mare decât cel al femeilor. Rezultatul este în conformitate cu literatura de specialitate

potrivit căreia bărbații sunt mai puțin aversivi față de risc decât femeile (Bohnet *et al.*, 2005), iar femeile respectă normele mai mult decât bărbații (Eagly & Carli, 1981). Motivul principal pentru neconformarea bărbaților este lipsa de corectitudine a sistemului fiscal (40%), în timp ce pentru femei motivul principal este nivelul ridicat al obligațiilor fiscale (80%).

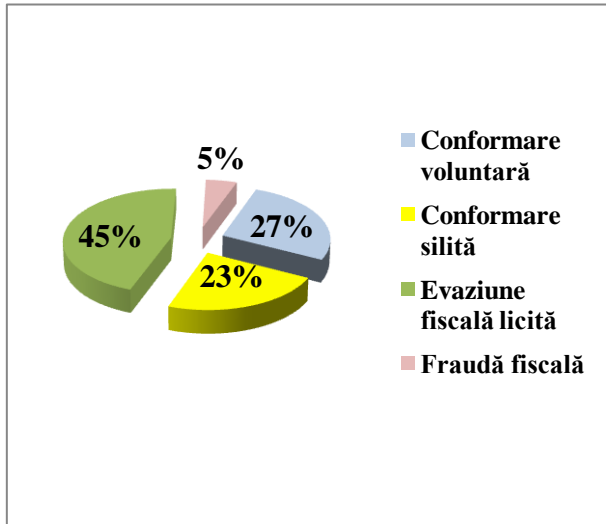

Figura 4.7 Șabloanele comportamentale ale subiecților femei

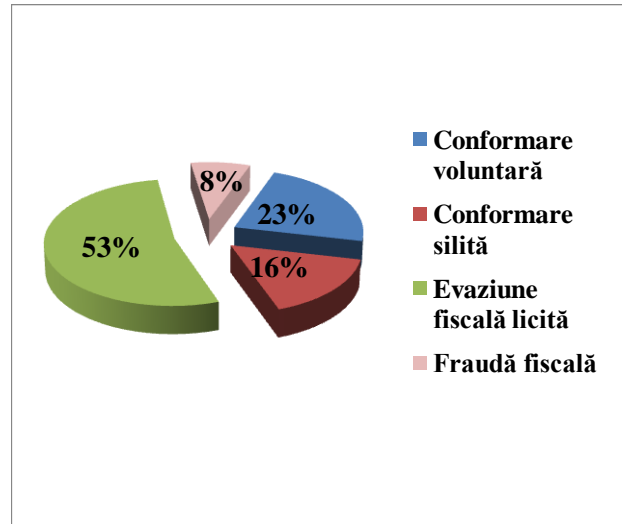

Figura 4.8 Șabloanele comportamentale ale subiecților bărbați

➤ STUDIUL EXPERIMENTAL PRIVIND IMPACTUL EFICIENȚEI POLITICII FISCALE ASUPRA COMPORTAMENTULUI DE CONFORMARE

Studiul **vizează**: determinarea măsurii în care percepția privind eficiența politicii fiscale are impact asupra comportamentului fiscal; evaluarea măsurii în care atitudinile privind conformarea fiscală mediază comportamentul real evidențiat în cadrul unui joc fiscal experimental.

Eșantionul a fost format din 60 de studenți ai Universității Babeș-Bolyai (61,7% femei, vârsta participanților 19-23 ani, $M = 21,2$, $SD = 1,01$, $MD = 21$); 71,7% proveneau din mediul urban, 40% aveau experiență în câmpul muncii (41,67% în sectorul comerț, 37,5% în servicii, 20,83% în agricultură). Subiecții au fost recrutați voluntar, fiind selectați dintr-o bază de date realizată de autori în urma unor studii precedente.

Colectarea datelor a presupun implementarea următoarei proceduri:

1) *Chestionarul de evaluare a atitudinilor de conformare fiscală*

Subiecții au completat un chestionar în format tipărit, structurat în două părți: 20 de itemi privind conformarea voluntară (5 itemi), conformarea silită (5 itemi), evaziunea fiscală licită (5 itemi) și fraudă fiscală (5 itemi); *date socio-demografice*. Fiecare item a avut o scală de răspuns între 1 = acord total/probabilitate ridicată și 7 = dezacord total/probabilitate scăzută. Variabilele socio-demografice colectate au fost: vârsta, genul, experiența profesională și domeniul de activitate. Toți itemii au fost adaptați din chestionarul privind conformarea fiscală TAX-I (Kirchler & Wahl, 2010).

2) *Sarcina de lucru*

După completarea chestionarului, subiecții au fost rugați să îndeplinească o sarcină de lucru constând în numărarea cifrei 1 într-un timp de două minute, de pe o foaie de hârtie conținând 129 de cifre 1 și 135 de cifre 0 (vezi Holt & Laury, 2002). Scopul acestei sarcini de lucru a fost oferirea posibilității ca participanții să câștige un venit pe care ulterior îl vor utiliza în cadrul jocului fiscal experimental. În plus, s-a urmărit implicarea subiecților într-o situație reală în care să „lucreze” pentru venitul obținut și care să permită analiza impozitelor aferente venitului câștigat. Venitul a depins de numărul cifrelor 1 determinate corect.

3) *Jocul fiscal experimental*

Participanții au fost informați că vor avea de înregistrat într-o declarație fiscală venitul câștigat la finalul sarcinii de lucru, de calculat și de plătit un impozit pe venit în valoare de 16%, conform cotei de impozit pe venit reglementată în România. După instrucțiunile generale, participanții au primit un **scenariu** conținând informații despre eficiența politicii fiscale a guvernului. Astfel, jumătate dintre participanți au primit scenariul care indica faptul că politica fiscală a guvernului de cheltuire a banului public s-a modificat dintr-una ineficientă într-una eficientă, jumătate au primit varianta opusă acestui scenariu.

4) *Chestionarul post-experimental privind motivațiile comportamentului fiscal*

La finalul jocului fiscal, participanții au completat un chestionar conținând deopotrivă întrebări cu răspuns închis și deschis. Prin acest chestionar s-a urmărit surprinderea motivelor care i-au făcut pe participanți să (nu) declare întregul venit și să (nu) achite integral obligațiile fiscale.

Rezultate

Pentru cei 20 de itemi incluși în chestionar a fost aplicată analiza componentelor principale (PCA) cu rotație ortogonală (varimax). Testul Kaiser-Meyer-Olkin a verificat adecvarea eșantionului, $KMO = 0,90$, toate valorile KMO pentru itemii individuali fiind mai mari decât $0,79$. Testul de sfericitate Barlett a indicat faptul că toate corelațiile dintre itemi au fost suficient de mari pentru PCA. În urma unei analize inițiale prin care s-au generat valori proprii pentru fiecare componentă în baza de date, două componente au depășit valoarea 1 a criteriului Kaiser ($11,76$ și $3,75$), iar în combinație au explicat $77,54\%$ din varianță. Astfel, au fost luați în calcul doi factori, și anume *conformarea*, voluntară, respectiv silită, și *neconformarea*, sub forma evaziunii fiscale licite și a fraudei fiscale. Toți itemii au obținut valori de încărcare factorială mai mari de $0,40$.

Analiza regresională a confirmat faptul că variabila independentă *scenariu* (i.e., informațiile oferite participanților privind eficiența/ineficiența politicii fiscale) influențează variabila dependentă *impozitele plătite* (i.e., obligațiile fiscale achitate de participanți în timpul jocului fiscal experimental). Astfel, participanții care au primit varianta eficientă a scenariului s-au conformat într-o mai mare măsură decât cei care au avut de-a face cu o politică fiscală ineficientă.

Pentru a determina dacă atitudinile subiecților față de conformare le influențează comportamentul în cadrul jocului fiscal, în analizele de mediere s-au folosit: *scenariul* ca variabilă independentă (IV), *impozitele plătite* ca variabilă dependentă (DV) și *conformarea*, respectiv *neconformarea* ca mediatori. În urma aplicării testului Sobel ($Z = 2$; $SE = 0,19$; $p = 0,04$), doar variabila *conformare* mediază semnificativ relația dintre *scenariu* și *impozitele plătite* (Fig. 4.15).

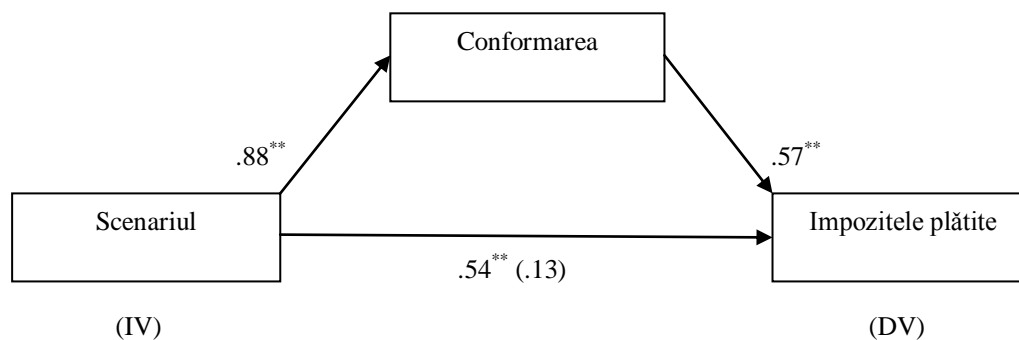

Figura 4.15 Coeficienții standardizați de regresie ai relației dintre scenariu și impozitele plătite mediată de conformare.

Notă: **p <0,01; numerele din paranteze indică respectivii coeficienți standardizați de regresie, atunci când variabila de mediere *conformare* este inclusă în analiză.

(Sursa: calcule proprii)

Referitor la motivațiile comportamentului fiscal, rezultatele se înscriu pe aceeași linie cu studii axate pe diferențe comportamentale de gen în care se arată că femeile sunt mai înclinate să respecte normele sociale și sunt mai aversive față de risc decât bărbații (Croson & Buchan, 1999; Eckel & Grossman, 2008; Loewenstein *et al.*, 2001).

➤ STUDIU PRIVIND TESTAREA MODELULUI „PANTEI ALUNECOASE” PE UN EȘANTION DE PERSOANE FIZICE AUTORIZATE DIN ROMÂNIA

Ultimul studiu validează ipotezele modelului „pantei alunecoase” pe un eșantion de 303 persoane fizice autorizate din România, realizându-se astfel o apropiere și mai mare între cercetarea din domeniul fiscalității și reprezentanții economiei reale. S-a utilizat aceeași procedură, același chestionar și același tip de analize ca și în cazul studiului empiric anterior. Rezultatele confirmă faptul că variabilele încredere și putere influențează pozitiv cele două tipuri de conformare fiscală (voluntară și silită). Respondenții au identificat scenariul în care încrederea și puterea aveau un nivel scăzut ca fiind cel mai reprezentativ pentru țara în care își desfășoară activitatea, România. De asemenea, studiul evidențiază faptul că cel mai mare nivel al intenției de conformare fiscală și cel mai redus nivel al intenției de fraudă fiscală se înregistrează în medii bazate pe sinergism, deci pe cooperare reciprocă, iar cel mai scăzut nivel de moralitate este întâlnit în condițiile unor nivele scăzute ale încrederii și puterii.

Concluziile acestui studiu pot constitui puncte de plecare în înțelegerea de către autoritățile fiscale din România a rolului pe care încrederea și puterea îl joacă în procesul de conformare fiscală. Ele pot, mai departe, reprezenta un suport în crearea unor politici fiscale adecvate care să asigure tranziția de la un climat antagonist, cum este în prezent, la unul bazat pe sinergie. Aceste politici ar trebui să aibă în vedere creșterea nivelului de încredere a contribuabililor în autoritățile fiscale, mărirea transparenței și eficienței cheltuirii banului public, reducerea birocrăției și corupției, promovarea echității și corectitudinii la nivel macro și microeconomic. În procesul de transformare a climatului de interacțiune dintre contribuabili și autoritățile

fiscale, creșterea încrederii ar contribui la o mărire a nivelului de conformare voluntară ce ar permite guvernelor o mai bună colectare a impozitelor, taxelor și contribuțiilor. Beneficiile rezultate s-ar traduce în primul rând prin bani mai mulți atrași la bugetul de stat și bani mai puțini cheltuiți cu urmărirea, identificarea și pedepsirea fraudatorilor.

CONCLUZII

Motto: „Cercetarea nu este finalizată niciodată...după colț pândește o nouă posibilitate de interviu, o nouă carte de citit, un nou document de verificat”.

(*Catherine Drinker Bowen, scriitoare*)

Teza cu titlul „**Analiza comportamentului contribuabililor sub impactul modificării politicii fiscale**” este dezvoltată pe două paliere, unul static care privește definirea cadrului conceptual, terminologiei și principiilor relației dintre contribuabili și autoritățile fiscale, și unul dinamic ce se referă pe de-o parte la modul de răsfrângere a politicilor fiscale asupra mediului economic în care contribuabilii își desfășoară activitatea, iar pe de altă parte la modul în care contribuabilii răspund prin percepțiile, atitudinile și acțiunile lor la politicile fiscale adoptate. Pornind de la această dualitate relațională, în primele două capitole s-a încercat oglindirea relației statice mai sus amintite prin crearea cadrului conceptual al lucrării, iar în următoarele două capitole s-a creionat relația dinamică prin sistemele fiscale și studiile empirice prezentate.

Capitolul 1 prezintă în extenso noțiuni precum fiscalitatea, politica fiscală, sistemul fiscal, autoritățile fiscale, principiile de impunere, prelevările obligatorii sau modalitățile de impunere. În *Capitolul 2* se trasează linii directoare ale profilului contribuabilului, fie el persoană fizică sau juridică, trecându-se în revistă factorii de natură economică, factorii politico-legislativi, socio-psihoologici, neurologici, precum și modele de referință ale comportamentului fiscal atât din spectrul raționalității economice cât și din sfera celei socio-psihoologice. Prin intermediul *Capitolului 3* s-a încercat o prezentare succintă și unitară a sistemelor fiscale din diferite țări. Pe considerentul că „diversitatea este cel mai dificil lucru pe care o societate poate să-l tolereze, dar în același timp este cel mai primejdios lucru în absența căruia acea societate nu poate exista” (William Sloane Coffin Jr.)², de-a lungul acestui capitol s-a încercat totodată accentuarea elementelor definitorii ale politicii fiscale din fiecare

² http://thinkexist.com/quotes/william_sloane_coffin,_jr./ (Accesat la 11.09.2012).

țară analizată. În romanul pedagogic *Émile sau Despre Educație* (1762), filosoful francez Jean-Jacques Rousseau afirma faptul că „regula de aur” a cunoașterii este percepția prin cât mai multe simțuri. Regula enunțată de Rousseau poate fi implementată și în cazul cercetării din domeniul fiscalității, deoarece portretul fidel al contribuabililor se conturează în urma diversificării metodologiei. Pe acest considerent, partea practică a lucrării (capitolul 4) cuprinde studii empirice realizate cu subiecți persoane fizice (incluzând persoane fizice autorizate) și persoane juridice. Atât metodologia de colectare a datelor (i.e., ancheta pe bază de chestionar, scenariul, experimentul economic) cât și metodologia de analiză (i.e., analiza covarianței, analiza regresională, analiza de mediere) variază. Studiile creează astfel o punte de legătură între cercetarea academică și realitatea economică în măsura în care subiecții se confruntă zilnic cu aspecte ale politicii fiscale și transmit experiențele lor prin intermediul metodelor empirice.

► **Limite și direcții de cercetare viitoare**

Ca orice demers științific, lucrarea de față prezintă anumite **limite**. Un prim aspect care ar putea fi imputat este faptul că marea majoritate a subiecților participanți la studiile empirice sunt studenți, având o experiență redusă în ceea ce privește conformarea fiscală și reglementările fiscale. Există câteva explicații pentru acest aspect. În primul rând, folosirea studenților drept subiecți este o practică universală întâlnită în numeroase centre universitare naționale și internaționale, iar elemente precum disponibilitatea și costul înclină balanța în favoarea utilizării acestei practici. De asemenea, anchetele și experimentele economice elaborate conform standardelor evaluează procesul decizional individual, iar în plus, faptul că subiecții studenți utilizează aceleași procese cognitive (i.e., senzoriale precum senzații, percepții, reprezentări; superioare precum gândire, memorie, imaginație) ca și subiecții non-studenți este de necontestat. Mai mult, studii care compară performanțele subiecților studenți și non-studenți raportează rezultate oarecum similare (Plott, 1987; Wahl, Kastlunger & Kirchler, 2010)³. În al doilea rând, luând în considerare pregătirea economică a majorității subiecților, aspecte ale politicii fiscale precum taxonomia obligațiilor fiscale, actorii sistemului fiscal sau tipologia comportamentului fiscal se încadrează (sau cel puțin ar trebui

³ Aceste precizări sunt prezentate în articolul autorilor Alm, Jackson și McKee (1992: 113) *Estimating the Determinants of Taxpayer Compliance with Experimental Data*. Chiar și în cazul lucrării de față, compararea rezultatelor obținute în al treilea și al patrulea studiu experimental evidențiază comportamente similare ale subiecților studenți și non-studenți (i.e., persoane fizice autorizate).

să se încadeze) în sfera de cunoștințe a acestor subiecți. În al treilea rând, deși doar studenții angajați/angajatori au contact cu impozitele directe, se poate afirma faptul că întregul eșantion a dobândit o oarecare experiență de conformare prin prisma faptului că toți sunt consumatori, prin urmare toți plătesc (sau nu) impozite indirecte (în special taxe generale de consumație).

Un al doilea aspect este reprezentativitatea eșantionului. Având în vedere costurile ridicate pentru asigurarea unui eșantion reprezentativ din punctul de vedere al diviziunii pe grupe de vârstă, gen, categorii socio-profesionale, unități administrative etc., eșantioanele utilizate au fost obținute în măsura posibilităților.⁴

Un al treilea aspect deseori invocat este faptul că realitatea economică diferă de cea creată prin intermediul anchetelor pe bază de chestionar sau jocurilor experimentale. Iar ca o consecință a acestui fapt, intențiile comportamentale sau comportamentele efective manifestate în mediul controlat diferă în totalitate de cele din economia reală. În cazul anchetelor, raționamentul este justificat de faptul că acestea utilizează cu precădere tehnica scenariilor, prin care subiectul este confruntat cu situații ipotetice în care trebuie să dezvăluie „ce ar face dacă...”⁵. În cazul jocurilor experimentale, există asemănări între mediul experimental și mediul economic: anonimatul partenerilor angrenați într-o tranzacție economică; posibilitatea obținerii câștigurilor materiale; obligativitatea respectării unor reguli.

Abordând problema cercetării, scriitoarea americană Catherine Drinker Bowen afirma că aceasta „nu este finalizată niciodată...după colț pândește o nouă posibilitate de interviu, o nouă carte de citit, un nou document de verificat”⁶. Prin urmare, în ceea ce privește **direcțiile viitoare de cercetare**, se vizează creșterea reprezentativității eșantionului pentru o mai bună *fundamentare teoretică* a studiilor empirice, precum și abordarea altor modele de comportament fiscal. La nivel *empiric* se conturează următoarele obiective:

⁴ În toate studiile de specialitate, eșantioanele catalogate ca fiind reprezentative sunt obținute apelând la serviciile companiilor de sondare a pieței. În cazul studiilor bazate pe anchetă, administrarea prin telefon a unui chestionar cu o durată de 30 de minute poate aduce unei companii de profil un venit de 10.000 de euro.

⁵ Dacă raționamentul ar fi dus până la capăt, rezultatele tuturor sondajelor de opinie ar trebui puse sub semnul întrebării de către publicul larg, în ciuda faptului că eșantioanele sunt catalogate ca fiind reprezentative. Explicația ar fi simplă: deși prezintă intențiile de cumpărare ale consumatorilor privind piața autovehiculelor, investițiile în cazul unui câștig financiar neașteptat sau opțiunile de vot la următoarele alegeri, concluziile acestor sondaje se bazează pe date obținute printr-un condițional optativ (i.e., „ce ați face dacă...”).

⁶ <http://quotes.dictionary.com/subject/biography> (Accesat la 12.09.2012).

- testarea modelului „pantei alunecoase” pe un eșantion de persoane fizice autorizate din diferite țări;
- testarea altor modele de comportament fiscal la nivel internațional;
- finalizarea unui studiu empiric constând într-un joc al bunurilor publice privind eficiența guvernului în administrarea veniturilor fiscale, realizat în Africa de Sud, Austria, Italia, România, Rusia și Ungaria.

Fondatorul corporației Microsoft Bill Gates afirma: „Cred în inovație, iar modalitatea prin care se obține inovația este finanțarea cercetării prin intermediul căreia se identifică informațiile esențiale”⁷. Scopul oricărei cercetări este, în cele din urmă, identificarea elementului de noutate într-un anumit domeniu sau identificarea soluțiilor prin prezentarea problemei dintr-o altă perspectivă. Prin aspectele fiscalității evidențiate la nivel național și internațional, caracterul interdisciplinar al demersului științific, dar și prin studiile empirice realizate, lucrarea de față reprezintă o încercare de elucidare a impactului pe care modificarea politicii fiscale îl are asupra comportamentului contribuabililor, realizată în folosul comunității academice și al mediului de afaceri. Deși măsura în care demersul științific și-a atins dezideratul poate fi doar estimată, există speranța potrivit căreia informațiile prezentate vor atrage atenția asupra problematicii incidenței fiscalității asupra contribuabililor și vor asista autoritățile în vederea implementării unor politici fiscale eficiente care să contribuie la creșterea nivelului de conformare.

⁷ <http://www.brainyquote.com/quotes/keywords/research.html> (Accesat la 26.08.2012).

DISEMINAREA REZULTATELOR CERCETĂRII

➤ Articole publicate/acceptate spre publicare în reviste din fluxul științific internațional principal cu scor relativ de influență

Kogler, Ch., Bătrâncea, L.M., **Nichita, R.A.**, Belianin, A., Pântya, J., Kirchler, E. (2012). Trust and Power as Determinants of Tax Compliance: Testing the Assumptions of the Slippery Slope Framework in Austria, Hungary, Romania and Russia. *Journal of Economic Psychology*, Scor Relativ de Influență: 2,07; Factor de Impact: 1,069. (disponibil online din 26.09.2012).

➤ Articole publicate/acceptate spre publicare în reviste din fluxul științific internațional principal fără scor relativ de influență

Bătrâncea, L.M., **Nichita, R.A.**, Bătrâncea, I., Kirchler, E., Moscviciov, A. (2012). Good or bad cops? Tax compliance by power of authorities and trust in authorities. *Technics Technologies Education Management*, Factor de Impact: 0,351 (în curs de publicare).

Bătrâncea, L.M., **Nichita, R.A.**, Bătrâncea, I., Moldovan, B.A. (2012). Tax compliance models: from economic to behavioral approaches. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, Nr.36 E: 13-26; Factor de Impact: 0,284.

➤ Articole publicate/acceptate spre publicare în reviste indexate în baze de date internaționale recunoscute

Bătrâncea, L.M., **Nichita, R.A.**, Bătrâncea, I., Moscviciov, A. (2012). Gender effects on tax compliance behavior in Romania. *International Journal of Business Research*, Vol.12, Nr. 3: 129-133.

Bătrâncea, L.M., **Nichita, R.A.**, Bătrâncea, I., Moscviciov, A. (2011). Study on consumers' perceptions of fiscal policy efficiency in Romania. *Proceedings of the 2nd International Conference on Finance and Accounting (ICFA '12)*: 17-22.

Bătrâncea, L.M., **Nichita, R.A.**, Bătrâncea, I., Pop, R. (2012). Multifacets of tax evasion in theory, survey, case studies, and economic experiments. *Proceedings of the 1st International Conference on Finance, Accounting and Auditing (FAA '12)*: 378-383.

Nichita, R.A., Bătrâncea, L.M. (2012). The implications of tax morale on tax compliance behavior. *Annals of the University of Oradea. Economic Series*, TOM XXI, Issue 1: 739-744.

- Bătrâncea, L.M., **Nichita, R.A.** (2012). A Neuroeconomic Approach of Tax Behavior. *Annals of the University of Oradea. Economic Series*, TOM XXI, Issue 1: 649-654.
- Bătrâncea, L.M., **Nichita, R.A.**, Bătrâncea, I. (2012). Does perceived government efficiency in managing tax money drive compliance? Evidence from a tax game. *Annals of „Constantin Brâncuși” University of Târgu-Jiu* (disponibil online din octombrie 2012).
- Bătrâncea, L.M., **Nichita, R.A.**, Bătrâncea, I. (2012). Tax non-compliance behavior in the light of tax law complexity and the relationship between authorities and tax payers. *Scientific Annals of the “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași*: 97-106.
- Bătrâncea, L.M., **Nichita, R.A.**, Bătrâncea, I. (2012). Understanding the determinants of tax compliance behavior as a prerequisite for increasing public levies. *Annals of the Ștefan cel Mare” University of Suceava, Faculty of Economics and Public Administration*, Vol.12, Issue 1(15): 1-10.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Articole de specialitate

- Allingham, M.G., Sandmo, A. (1972). Income tax evasion: A theoretical analysis. *Journal of Public Economics*, 1: 323-338.
- Alm, J. (2011). Measuring, explaining, and controlling tax evasion: Lessons from theory, field studies, and experiments. *International Tax and Public Finance*, 19(1): 54-77.
- Alm, J., Jackson, B.R., McKee, M. (1992). Estimating the determinants of taxpayer compliance with experimental data. *National Tax Journal*, 45(1): 107-114.
- Alm, J., McClellan, C. (2012). Tax morale and tax compliance from the firm's perspective. *KYKLOS*, 65(1): 1-17.
- Alm, J., Torgler, B. (2006). Culture differences and tax morale in the United States and in Europe. *Journal of Economic Psychology*, 27: 224-246.
- Alm, J., Torgler, B. (2011). Do ethics matter? Tax compliance and morality. *Journal of Business Ethics*, 101(4): 635-651.
- Anderhub, V., Giese, S., Güth, W., Hoffmann, A., Otto, T. (2001). Tax evasion with earned income: An experimental study. *Finanz Archiv*, 58(2): 188-206.
- Andreoni, J., Erard, B., Feinstein, J. (1998). Tax compliance, *Journal of Economic Literature*, 36: 818-860.
- Baron, R.M., Kenny, D.A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 51, Nr. 6: 1173-1182.
- Barone, G., Mocetti, S. (2011). Tax morale and public spending inefficiency. *International Taxation Public Finance*, 18: 724-749.
- Bechara, A., Damasio, A.R. (2005). The somatic marker hypothesis: A neural theory of economic decision. *Games and Economic Behavior*, 52: 336-372.
- Becker, G.S. (1968). Crime and punishment: An economic approach. *Journal of Political Economy*, 76(2): 169-217.
- Bernheim, B.D. (2008). Neuroeconomics: A sober (but hopeful) appraisal. *National Bureau of Economic Research Working Papers*, 13954: 1-53.

- Braithwaite, V. (2003). Dancing with tax authorities: Motivational postures and non-compliant actions. În V. Braithwaite (ed.), *Taxing Democracy: Understanding Tax Avoidance and Evasion* (pp. 15-39). Aldershot: Ashgate.
- Camerer, C.F., Loewenstein, G., Prelec, D. (2005). Neuroeconomics: How neuroscience can inform economics. *Journal of Economic Literature*, 43: 9-64.
- Chan, C.W., Troutman, C.S., O'Bryan (2000). An expanded model of taxpayer compliance: Empirical evidence from the United States and Hong Kong. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 9(2): 83-103.
- Chorvat, T. (2007). Tax compliance and the neuroeconomics of intertemporal substitution. *National Tax Journal*, 60(3): 577-588.
- Coricelli, G., Dolan, R.J., Sirigu, A. (2007). Brain, emotion and decision making: the paradigmatic example of regret. *TRENDS in Cognitive Sciences*, 11(6): 258-265.
- Croson, R., Buchan, N. (1999). Gender and culture: international experimental evidence from trust games. *American Economic Review Paper and Proceedings*, 89: 386-391.
- Cussons, P. (2007). The increasing burden of tax administration and compliance. În *Paying Taxes: The Global Picture*, PriceWaterhouseCoopers and the World Bank.
- Damasio, A.R. (1996). The somatic marker hypothesis and the possible functions of the prefrontal cortex. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 351: 1413-1420.
- Easterly, W., Rebelo, S. (1993). Fiscal policy and economic growth. *NBER Working Paper*, 499, National Bureau of Economic Research.
- Eckel, C.C., Grossman, P.J. (1999). Differences in the Economic Decisions of Men and Women: Experimental Evidence. În C. Plott și V.L. Smith (2008). *Handbook of Experimental Economics Results* (pp. 4-57), Vol. I, New York: Elsevier.
- Fehr, E., Rangel, A. (2011). Neuroeconomic foundations of economic choice – Recent advances. *Journal of Economic Perspectives*, 25(4): 3-30.
- Feld, L.P., Frey, B.S. (2002). Trust breeds trust: how taxpayers are treated. *Economics of Governance*, 2: 87-99.
- Franzoni, L. (2000). Tax evasion and tax compliance. În B. Bouckaert și G. De Geest (eds.), *Encyclopedia of Law and Economics*, Vol. IV (pp. 51-94). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Gentile, B., Dolan-Pascoe, B., Twenge, J.M., Grabe, S., Wells, B.E., Maitino, A. (2009). Gender differences in domain-specific self-esteem: A meta-analysis. *Review of General Psychology*, 13(1): 34-45.

- Gneezy, U., Niederle, M., Rustichini (2003). Performance in competitive environments: Gender differences. *Quarterly Journal of Economics*, 118: 1049-1074.
- Guala, F., Mittone, L. (2005). Experiments in economics: External validity and the robustness of phenomena. *Journal of Economic Methodology*: 12(4): 495-515.
- Huang, K.-P., Lee, F.-Y., Lin, T.-M. (2012). Partisanship and institutional trust: A comparative analysis of emerging democracies in East Asia. *Asia Barometer Working Paper Series*, 58.
- James, S., Alley, C. (2002). Tax compliance, self-assessment and tax administration. *Journal of Finance and Management in Public Services*, 2(2): 27-42.
- Kahn, I., Yeshurun, Y., Rotshtein, P., Fried, I., Ben-Bashat, D., Hendler, T. (2002). The role of the amygdala in signaling prospective outcome of choice. *Neuron*, 33: 983-994.
- Kirchler, E., Hoelzl, E., Wahl, I., 2008. Enforced versus voluntary tax compliance: The “slippery slope” framework. *Journal of Economic Psychology*, 29(2): 210–225.
- Kircher, E., Maciejovsky, B., Schneider, F. (2003). Everyday representations of tax avoidance, tax evasion, and tax flight: Do legal differences matter? *Journal of Economic Psychology*, 24(4): 535-553.
- Kirchler, E., Wahl, I. (2010). Tax compliance inventory TAX-I: Designing an inventory for surveys of tax compliance. *Journal of Economic Psychology*, 31(3): 331-346.
- Kopits, G., Symansky, S.A. (1998). *Fiscal policy rules*. International Monetary Fund.
- Kosfeld, M., Heinrichs, M., Zak, P., Fischbacher, U., Fehr, E. (2005). Oxytocin increases trust in humans. *Nature*, 435: 673-676.
- Krajbich, I., Camerer, C., Ledyard, J., Rangel, A. (2009). Using neural measures of economic value to solve the public goods free-rider problem. *Science*, 326: 596-599.
- Loewenstein, G.F., Weber, E.U., Hsee, Ch.K., Welch, N. (2001). Risk as Feelings. *Psychological Bulletin*, 127(2): 267-286.
- Michailova, S., Worm, V. (2003). Personal networking in Russia and China: Blat and guanxi. *European Management Journal*, 21(4): 509-519.
- Morris, T., Lonsdale, M. (2004). Translating the compliance model into practical reality. *The IRS Research Bulletin: Proceedings of the 2004 IRS Research Conference*: 57-75.
- Muehlbacher, S., Kirchler, E., Schwarzenberger, H. (2011). Voluntary versus enforced compliance: empirical evidence for the “slippery slope” framework. *European Journal of Law and Economics*, 32: 89-97.

- Park, H.M. (2011). Doing business in South Korea. *Hwang Mok Park*, Member Lex Mundi, The World's.
- Park, C.-G., Hyun, J.K. (2003). Examining the determinants of tax compliance by experimental data: A case of Korea. *Journal of Policy Modeling*, 25(8): 673-684.
- Park, J.W., Zak, P.J. (2007). Neuroeconomics studies. *Analyse & Kritik*, 29: 47-59.
- Pommerehne, W.W., Weck-Hannemann, H. (1992). Tax rates, tax administration and income tax evasion in Switzerland. *Public Choice*, 88(1-2): 161-170.
- Purdy, J. (2006). The promise (and limits) of neuroeconomics. *Alabama Law Review*, 58(1): 1-40.
- Sandmo, A. (2003). Three decades of tax evasion: A perspective on the literature', Paper presented at the Skatteforum (The Research Forum on Taxation), Rosenda, Norway.
- Schmölders, G. (1959). Fiscal psychology: A new branch of public finance. *National Tax Journal*, XII (4), 340-345.
- Schnellenbach, J. (2007). Vertical and horizontal reciprocity in a theory of tax payer compliance. *Andrew Young School of Policy Studies Annual Conference on Public Finance Issues*.
- Schultz, W. (2008). Introduction. Neuroeconomics: the promise and the profit. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 363: 3767-3769.
- Smith, D.V., Huettel, S.A. (2010). Decision neuroscience: neuroeconomics. *WIREs Cognitive Science*, 1: 854-871.
- Srinivasan, T.N. (1973). Tax evasion: A model. *Journal of Public Economics*, 2: 339-346.
- Torgler, B., Murphy, K. (2004). Tax morale in Australia: What shapes it and has it changed over time?. *CREMA Working Papers Series 2004-04*, Center for Research in Economics, Management and the Arts.
- Torgler, B., Schaltegger, C.A. (2005). Tax morale and fiscal policy. *CREMA Working Papers Series 2005-30*, Center for Research in Economics, Management and Arts (CREMA).
- Torgler, B., Werner, J. (2005). Fiscal autonomy and tax morale: Evidence from Germany. *Public Finance and Management*, 5: 460-485.
- Wahl, I., Kastlunger, B., Kirchler, E. (2010). Trust in authorities and power to enforce tax compliance: An empirical analysis of the "slippery slope framework". *Law & Policy*, 32(4): 383-406.
- Wang, Z. (2010). Citizens' satisfaction with government performance in six Asian-Pacific giants. *Japanese Journal of Political Science*, Vol.11, Nr. 1: 51-75.

- Wärneryd, K.-E., Walerud, B. (1982). Taxes and economic behavior: some interview data on tax evasion in Sweden. *Journal of Economic Psychology*, 2(3): 187-211
- World Bank, East Asia Region (2001). *East Asia update (October)*. Special focus: Public financial accountability in East Asia and renewing trade as an engine for growth and poverty reduction. Washington, D.C.
- World Bank (2011). *Accountability in public services in South Africa: Selected issues*. Washington, D.C.
- World Bank, IFC (2012). *Doing business 2013: Smarter regulations for small and medium-size enterprises*.
- Yang, L. (2008). Citizens' satisfaction with the SAR government's overall performance in post-colonial Hong Kong: Result of OLS analysis. *Lingnan Journal of Banking, Finance and Economics*, 1: 29-38.
- Yaniv, G. (2009). The tax compliance demand curve: A diagrammatical approach to income tax evasion. *Journal of Economic Literature*, Vol. 40, Nr. 2: 213-224.
- Yitzhaki, S. (1974). A note on income tax evasion: A theoretical analysis. *Journal of Public Economics*, 3(2): 201-202.
- Zak, P.J. (2004). Neuroeconomics. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 359: 1737-1748.
- Zak, P., Kurzban, R., Matzner, W.T. (2005). Oxytocin is associated with human trustworthiness. *Hormones and Behavior*, 48: 522-527.
- Zweig, J. (2008). How neuroeconomics can make you a better investor. *Journal of Indexes: Money and Your Brain*, 11(4): 16-19.

Cărți

- Adams, C. (1994). *For good and evil: The impact of taxes on the course of civilization*. New York: Madison Books.
- Ariely, D. (2010). *Predictably irrational: The hidden forces that shape our decisions*. New York: HarperCollins Publishers.
- Bird, R.M., Oldman, O. (1990). *Taxation in developing countries*, 4th Edition. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Bătrâncea, L.M. (2009). *Teoria jocurilor, comportament economic, experimente*. Cluj-Napoca: Editura Risoprint.

- Clark, R. (2006). *How to label a goat: The silly rules and regulations that are strangling Britain*. UK: Harriman House.
- Corduneanu, C. (1998). *Sistemul fiscal în știința finanțelor*. București: Editura CODECS.
- Daily, W. (2009). *Stand up to the IRS*, 10th Edition. USA: NOLO Publishing.
- Dwivedi, D.N. (2010). *Macroeconomics*. Tata McGraw-Hill Education.
- Florescu, D., Coman, P., Bălașa, G. (2005). *Fiscalitatea în România: doctrină, reglementare, jurisprudență*. București: Editura All Beck.
- Glimcher, P., Camerer, C.F., Fehr, E., Poldrack, R.A. (2009). *Neuroeconomics: Decision making and the brain*. San Diego: Elsevier.
- Hillman, A. (2003). *Public finance and public policy: Responsibilities and limitations of government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inceu, A.M. (2005). *Pârghiile fiscale și forța lor de orientare*. Cluj-Napoca: Editura Accent.
- James, S. (1998). *A dictionary of taxation*. UK: Edward Elgar Publishing.
- Kirchler, E., 2007. *The economic psychology of tax behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moraru, D., Nedelescu, M., Stănescu, C., Preda, O. (2007), *Finanțe publice: sinteze, aplicații, teste-grilă*, București, Editura Economică.
- Musgrave, R., Musgrave, P. (1973). *Public finance in theory and practice*. New York: McGraw-Hill.
- Mutașcu, M.I. (2006). *Elemente de teorie fiscală*. Timișoara: Editura Mirton.
- Schmolders, G., Frank, B., Kirchler, E. (2006). *The psychology of money and public finance*. Palgrave Macmillan.
- Smith, W. (1875). *A dictionary of Greek and Roman antiquities*. London, UK: John Murray.
- Torgler, B. (2007). *Tax compliance and tax morale: A theoretical and empirical analysis*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Thaler, R.H. (1994). *Quasi rational economics*. New York: Russell Sage Foundation Publications.
- Tulai, C. (2003). *Finanțele publice și fiscalitatea*. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.
- Zweig, J. (2007). *Your money and your brain: How the new science of neuroeconomics can help make you rich*. New York: Simon & Schuster.